

תולדות חג שמחת-תורה

השתלשלות מנהגיו
בתפוצות ישראל לדורותיהן

מאת

אברהם יערי

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים

ראשיתו של חג שמחת תורה בבבל

חג שמחת-תורה שאנו חוגגים בימינו בארץ-ישראל ביום שמיני של חג-הסוכות, שמיני עצרת (כ"ב בתשרי), ובכל תפוצות הגולה ביום תשיעי ספק שמיני (כ"ג בתשרי), הוא חג שנולד בבבל, ואילו בארץ-ישראל לא חגגוהו כלל עד סוף תקופת הגאונים. עיקר החג היה על שם שבאותו יום סיימו לקרוא את חמשה חומשי תורה, והרי רק בבבל סיימו את התורה פעם בשנה, ואילו בארץ-ישראל סיימו את התורה אחת לשלש שנים, וקצתם אחת לשלש שנים ומחצה, ולא יכלו איפוא לחוג את חג הסיום ביום קבוע בשנה. בני בבל היו מחלקים את התורה לחמשים וארבע פרשיות, כמספר השבועות בשנה מעוברת, ובשנה רגילה היו מצרפים שתי פרשיות, ואילו בני ארץ-ישראל חילקו את התורה למאה חמשים וחמשה "סדרים", אותם שסיימו את התורה אחת לשלש שנים¹, או למאה שבעים וחמשה סדרים², אותם שסיימו את התורה אחת לשלש שנים ומחצה.

הבדל זה בחלוקת קריאת התורה בין בני בבל לבני ארץ-ישראל נמשך גם בתקופת הגאונים והיה קיים עוד אפילו בסוף ימי שלטון הצלבנים בארץ, בימי הרמב"ם ובנו ר' אברהם. ולא עוד אלא אפילו בני ארץ-ישראל שישבו במצרים והתפללו בבית-כנסת מיוחד משלהם, נהגו בקריאת התורה כבני ארץ-ישראל. הנוסע בנימין מטודילה, שעבר במצרים בשנת 1170 לערך מספר על כך: "ושם [בקאהיר] שני בתי כנסיות, אחת לאנשי ארץ-ישראל ואחת לאנשי בבל, וקורין לכנסת אנשי ארץ-ישראל 'כניסה אל-שאמיין' ולכנסת אנשי בבל 'כניסה אל-עראקין', ואינם נוהגים כולם מנהג אחד בפרשיות ובסדרים של תורה, כי אנשי בבל נוהגים לקרות בכל שבוע פרשה, כמו שעושין בספרד, ובכל שנה ושנה מסיימים את התורה, ואנשי ארץ-ישראל אינם נוהגים כך, אבל עושין מכל פרשה ג' סדרים ומסיימים את התורה לסוף ג' שנים, ויש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולן ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה"³. את סוף דברי בנימין מטודילה יש

1. "דמכקי לדאורייתא בתלת שנין" (בבלי מגילה, כ"ט, ב').

2. "הילכך קבעי מאה ושבעים וחמשה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת-תמיד" (מסכת ספרי, פרק ט"ו, הלכה י').

3. מסעות בנימין מטודילה, מהדורת אדלר, עמ' ס"ג.

להבין, שביום שמחת־תורה היו בני ארץ־ישראל שבקאהיר הולכים לבית־הכנסת של בני בבל כדי לשמוח אתם ביום־חגם. וכן כותב הרמב"ם במשנה־תורה (הלכות תפלה, פרק י"ג, הלכה ה'): "המנהג הפשוט בכל ישראל שמשלימין את התורה בשנה אחת, מתחילין בשבת שאחר חג הסוכות וקורין בסדר בראשית, בשניה אלה תולדות [נח], בשלישית ויאמר יי אל אברם, וקוראין והולכין על הסדר הזה עד שגומרים את התורה בחג הסוכות. ויש מי שמשלים את התורה בשלש שנים [היינו בני ארץ־ישראל], ואינו מנהג פשוט [שנתפשט]".

ולא זו בלבד שבני ארץ־ישראל לא היו מסיימים את התורה אלא פעם בשלש שנים או בשלש שנים ומחצה, אלא שיום הסיום לא היה שוה בכל הקהלות, הללו סיימו בשבת זו והללו בשבת אחרת. אולם מסיימו נהגו לעשות סעודת־סיום. על הפסוק שבו מסופר על שלמה המלך: "ויבא ירושלם ויעמד לפני ארון ברית ה' ויעל עלות ושלמים ויעש משתה לכל עבדיו" (מל"א, ג', ט"ו) דרש חכם ארץ־ישראלי: "מכאן שעושים סעודה לגמרה של תורה"⁴. היתה זו שמחה מעין שמחת סיום מסכת בישיבות⁵, אבל לא היתה זו שמחה משותפת לכל העם, שהרי לא כל העם סיים את התורה באותו יום.

הבדל זה שבין ארץ־ישראל ובבל לגבי חג שמחת־תורה היה בולט כל־כך עד שנכלל בספר הכולל הבדלי המנהגים שבין שתי הארצות הללו שנתחבר בסוף המאה השביעית או בראשית המאה השמינית. שם נאמר:

"בני בבל עושים שמחת תורה בכל שנה ושנה בחג הסוכות, וכל מדינה וכל עיר קורין בפ' [בפרשה] אחת; בני ארץ ישראל אין עושין שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה, וביום שישלימו הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה"⁶.

משניצח מנהג בבל, בענין קריאת התורה כולה תוך שנה אחת, ונתפשט לספרד, ואף לצרפת ואשכנז, שבעניני־תפלה רבים הלכו אחרי מנהג ארץ־ישראל, נתפשט גם בכל תפוצות הגולה המנהג לחוג חג שמחת תורה ביום תשיעי של חג הסוכות. ואילו בארץ־ישראל גופא, ובקהילות של בני ארץ־ישראל בארצות הסמוכות, ביחוד במצרים, המשיכו לנהוג כמנהג ארץ־ישראל וסיימו את התורה אחת לשלש שנים, וממילא לא היה להם חג שמחת־תורה, אולם ביום תשיעי של חג היו יהודי ארץ־ישראל שבמצרים יוצאים מבית־הכנסת שלהם והולכים לבית־הכנסת של בני בבל, כדי להשתתף בשמחתם, שמחת סיום התורה.

בפיוטי פייטני ארץ־ישראל אין למצוא, כמובן, שום פיוט שנתחבר במיוחד לשמחת־תורה. הפייטן הארץ־ישראלי ר' פנחס — שרב סעדיה גאון מזכירו בין

4 מאמר זה נמסר בשם רבי אלעזר (מדרש שיר־השירים רבה, פרק א') ובשם רבי יצחק (מדרש קהלת רבה, ראש פרק א').

5 "ואמר אביי: תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן" (בבלי שבת, דף קי"ח, ב').

6 אוצר חלוף מנהגים בין בני ארץ־ישראל ובין בני בבל, מהדורת ב. מ. לוין, ירושלים תש"ב, עמ' 98, סימן מ"ח; החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ־ישראל, מהדורת מ. מרגליות, ירושלים תרצ"ח, עמ' 169—173.

ראשיתו של חג שמחת תורה בבבל

"המשוררים הקדמונים" יוסי בן יוסי, ינאי, הקליר ויהושע, וישב בארץ־ישראל במחצית השניה של המאה השמינית לערך — חיבר קרובות לשמיני עצרת, ואין בהם, כמובן, זכר כל־שהוא לשמחת־תורה.⁷

ואם תשאלני, הרי אנו מוצאים בסידורים ומחזורים ובקבצי־פיוטים בכתב־יד ובדפוס כמה פיוטים לשמחת־תורה שנתחברו בודאי עליידי פייטני ארץ־ישראל, אשיב לך, שהפיוטים הללו לא נתחברו אלא כקרובות לסדר "וזאת הברכה", שנקרא בארץ־ישראל באחת השבתות, ומשהנהיגו בני־בבל לקרוא פרשת וזאת הברכה ביום תשיעי של חג הסוכות, והוא יום טוב שני של שמיני עצרת, השתמשו בפיוטים הארץ־ישראליים ההם ליום זה, או שהשתמשו בפיוטי שמיני עצרת של פייטני ארץ־ישראל גם לשמחת־תורה, כשם שהשתמשו ביום טוב שני של גליות בשאר החגים בפיוטיהם של פייטני ארץ־ישראל שנתחברו מעיקרם ליום דאשון של חג וביום־טוב אחרון של גליות בפיוטים שנתחברו מעיקרם ליום שביעי של חג; ואף מתוך שאר פיוטי ארץ־ישראל בחרו קטעים שיש בהם משום שמחה וגיל והשתמשו בהם ביום שמחתם, יום שמחת־תורה. אבל מעיקרם לא פייטו פייטני ארץ־ישראל פיוטים ליום שמחת־תורה שלא היה קיים אצלם כלל. ואפשר שפייטו פיוטים לסיום התורה שחל אצלם באחת משבתות השנה.

*

אמרנו לעיל שחג שמחת־תורה ביום אחרון של חג הסוכות נולד בבבל כחג סיום־התורה. נשאלת איפוא השאלה למה קראו בני בבל פרשת "וזאת הברכה" ביום טוב אחרון של חג הסוכות ולא קראו בו בפרשת המועדות שבפרשת ראה ככל שאר יום־טוב שני של גליות? ולמה לא קראו פרשת "וזאת הברכה" בשבת, ככל שאר הפרשיות, שהרי אין בה שום דבר מעניני החג? ואם רצו לסיים את התורה בסוף השנה לפי הלוח, היה להם לקרוא פרשת "וזאת הברכה" בשבת שלפני ראש השנה?

התשובה לכך היא (כפי שנראה בפרוטרוט להלן בפרק ג'), שתקנה קדומה היתה בידם, שיש לקרוא את שתי פרשיות הקללות שבתורה, פרשת "בחקתי" שבספר ויקרא ופרשת "כי תבוא" שבספר דברים, בשתי השבתות שלפני ימי הדין, בשבת שלפני חג העצרת, הוא חג השבועות, שבו נידונין על פירות האילן, ובשבת שלפני ראש־השנה, יום הדין לבני אדם, כפי ששינונו בברייתא: "ר' שמעון בן אלעזר אומר: עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבמשנה תורה קודם ראש השנה, מאי טעמא? אמר אביי, ואי תימא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקללותיה... עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פירות האילן".⁸ ומאחר שלא יכלו לקרוא פרשת "וזאת הברכה" בשבת שלפני ראש השנה, דחו קריאתה ליום אחרון של חג, דאשית מפני שהשבתות שבין ראש השנה לסוכות

7. מ. זילאי, ארץ־ישראל ועליית־רגלים בפיוטי ר' פנחס. — "ירושלים", מחקרי ארץ־ישראל לכבוד ישעיהו פרס במלאת לו חמש ושבעים שנה, ירושלים תשי"ג, עמ' נ"א—פ"א.

8. בבלי מגילה, ל"א, ב'.

יסודות התפלה

תולדות התפלה, מקורותיה,
מנהגיה וטעמיה, עד עריכתה
בימי הגאונים

מאת

הרב אליעזר לוי

הוצאת "חורב", ירושלים

על משכבכם ודומו סלה" (5). "אמרו בלבבכם": אמרו מה שכתוב "על לבבך". "על משכבכם": שנאמר "ובשבבך". "ודומו": בשינה אחרי כן (רש"י). והמזמור מסיים: "בשלום יחדו אשכבה ואישן, כי אתה ד' לבדד לבטח תושיבני". אמר אביי: אף תלמיד חכם צריך לומר פסוק של רחמים, כגון (6): "בידך אפקיד רוחי, פדיתה אותי ד' א-ל אמת" (7).

הטור מביא בשם רב עמרם גאון, שאומרים: "ברוך ד' ביום, ברוך ד' בלילה, ברוך ד' בשכבנו, ברוך ד' בקומנו. בידך אפקיד רוחי, פדיתה אותי ד', א-ל אמת". אמר רבי יצחק: כל הקורא קריאת שמע על מטתו, מזיקין בדילין הימנו" (8). ולפי רבי יהושע בן לוי אומר: "יושב בסתר עליון" (9). ובגמרא (10) מובא, שזו שיר פגעים — מזיקין, שפוגעין בבני אדם להזיק (רש"י). "ומשה בשעה, שהיה עולה לרקיע, היה אומר את המזמור "יושב בסתר עליון" (11).

מדור פ"ד קריאת התורה

מיום שקיבלו בני ישראל את התורה בהר סיני, קראו בה בפני הציבור, כדי לטפח בלב העם יראת ד' ושמירת מצותיו. "ויקח — משה — ספר הברית ויקרא באזני העם" (1). "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (2). "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ד' אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (3).

"משה התקין את בני ישראל, שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חודשים ובחולו של מועד, שנאמר (4): "וידבר משה את מועדי ד' אל בני ישראל" (5). לכן נקראו שבתות ומועדים "מקראי קודש" (6), שבהם התקלו בני ישראל, כדי לשמוע קריאת התורה.

מצוה מיוחדת בתורה (7) היא, לקרוא נגד כל ישראל בחג הסוכות מקץ שבע שנים. מצוה זו הוטלה אחר כן על המלך (8). (ראה מדור "התפלה ביום הקהל"). את הכהנים ואת זקני ישראל הדריך משה, שהם יורו לעם חוקי התורה. "ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים... ואל כל זקני ישראל" (9).

7) גמי ברכות ד :	6) שם לא, ו.	5) תהלים ד, ה.
10) שבועות טו :	9) תהלים צא.	8) שם ה. ומדרש תהלים ד.
2) שם יב	1) שמות כד, ז	11) מדרש תהלים צא.
5) ירושלמי מגילה ד, א	4) ויקרא כג, מד	3) דברים לא, יב
8) משנה סוטה ז, ח.	7) דברים לא, י—יב	6) ויקרא כג, ב
		9) דברים לא, ט.

«את התורה שקיבל משה בהר סיני מסד ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסדוה לאנשי כנסת הגדולה»⁽¹⁰⁾.

אחרי משה קרא יהושע בתורה באזני ישראל. «לא היה דבר מכל אשר צוה משה, אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל»⁽¹¹⁾. והנביאים הקהילו את העם בשבתות ובחגים. כך אסף אלישע את העם, שכן כתוב⁽¹²⁾: «מדוע את הלכת אליו — לאלישע —, היום לא חודש ולא שבת». וישעיה הנביא אמד⁽¹³⁾: «חודש ושבת קרוא מקרא». היו דורות — בזמן הבית הראשון —, ששכחו את השם ותורתו והיו «ללא כהן מורה וללא תורה»⁽¹⁴⁾, עד שבאו המלכים, שהלכו בדרכי ד' והפיצו את ידיעת התורה. כן בימי יהושפט: «ועמהם ספר תורת ד' ויסובו בכל ערי יהודה וילמדו בעם»⁽¹⁵⁾, ובירושלמי⁽¹⁶⁾ מסופר, «שבדורו של חזקיהו היו יגיעים בתורה». ואחרי שמלך אמון «שרף ספרי התורה»⁽¹⁷⁾, בא בנו מלך יאשיהו והחזיר את העטרה ליושנה.

ב«סדר עולם»⁽¹⁸⁾ מצינו, שגם «בגלות בכל לא נשכחה התורה». אבל הרבה מהדור החדש, שנולד בבבל, לא ידעו השפה העברית של התורה⁽¹⁹⁾. ועזרא וסיעתו קראו וביארו את התורה לפני שבי ציון: «והלויים מבינים את העם לתורה... ויקראו בספר בתורת האלוקים מפורש ושום שכל יבינו במקרא»⁽²⁰⁾.

מסתבר, אפוא, כי מזמן מעמדם של בני ישראל בהר סיני, היתה להם קריאת התורה לעבודת ד'. בשבתות ובחגים הקהילו הכהנים, הלויים, הנביאים והזקנים את העם בערי יהודה «ועמהם היה ספר תורת משה»⁽²¹⁾, וימים אלה היו להם ל«מקראי קודש» והרבו בהם בקריאת התורה.

הכהן הגדול ביום הכיפורים, למרות עבודתו המרובה, היה מרבה לקרוא בתורה (כל פרק ויקרא טז ובפרק כג, כו—לב ובמדבר כט, ז—יא⁽²²⁾). גם כשהתקהלו בני ישראל בעזרה ביום «הקהל» קרא המלך לפנייהם כמעט כל ספר דברים⁽²³⁾. ויש (בימי המלך יאשיהו), שקראו «את כל דברי ספר הברית» לפני העם⁽²⁴⁾. קצרה ביותר היתה קריאתם בימות החול, כשהקהילו הזקנים — אנשי המעמד — בכל ערי הארץ את העם בימי מעמדם — עוד בזמן הבית הראשון — וכל יום קראו רק פרשה קטנה ב«מעשה בראשית»⁽²⁵⁾. (ראה מדור «משמרות ומעמדות».)

קריאת התורה בזמן הבית השני

«משה תיקן קריאת התורה בשבתות ובימים טובים ועזרא תיקן קריאת התורה

(10) משנה אבות א, א.	(11) יהושע ח, לה.	(12) מלכים ב, ד, כג.
(13) ישעיה א, יג.	(14) דברי הימים ב, טו, ג.	(15) שם יז, ט.
(16) תענית ד, א.	(17) גמ' סנהדרין קג :	(18) רש"י סוכה מד.
(19) נחמיה יג, כד.	(20) שם ח, ז—ח.	(21) משנה יומא ז, א.
(22) משנה סוטה ז, ח.	(23) מלכים ב, כג, ב.	(24) משנה תענית ד, ב.

בשני ובחמישי ובמנחה בשבתות²⁵). הואיל ושני וחמישי היו לכפריים ל"ימי כניסה"²⁶, שבהם באו מכל הסביבה העירה, לקנות צרכיהם, "ביומא דשוקא"²⁷, קבע אותם עזרא לקריאת התורה ולישיבת בית הדין²⁸. והתקנה בשבת במנחה היתה, "בשביל יושבי חנויות, שהיו עוסקין בסחורה כל ימות החול"²⁹.

ומעזרא ואנשי כנסת הגדולה ואילך היו ממעטים בקריאתם. שכן קראו בשבת זכור רק שלושה פסוקים³⁰, ובתוספתא³¹ נזכרה קריאת פסוק אחד בנביא². וזה מפני שמאז תפס סדר התפלה מקום רחב בעבודת ד' בבית הכנסת. כמו כן, מלבד הקריאה בתורה קראו בנביא ובעיקר, מפני שתיקנו לתרגם ולהסביר קריאת התורה והנביא.

על סדר הקריאה בזמן הבית השני, אנו מצינו את המקורות האלה:

(א) בחג הסוכות קרא עזרא "בספר תורת האלקים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון"³³. מכאן, שבחגים קראו בפרשת החג מדי יום ביומו³⁴.

(ב) וכן קראו ארבע פרשיות כל שנה ושנה בארבע שבתות קבועות³⁵: בפרשת שקלים³⁶ — בשבת לפני ראש-חודש אדר או בראש-חודש, אם הוא חל בשבת, כדי שיביאו שקליהם במשך אדר לשם קרבנות הציבור בשנה החדשה, המתחילה בניסן. וכן במשנה³⁷: "באחד באדר משמיעין על השקלים".

בפרשת זכור³⁸ — בשבת לפני פורים — "לסמוך מחיית עמלק למחיית המן" (רש"י) (ראה תוספות³⁹), שקריאת פרשת זכור מדאורייתא היא).

בפרשת פדה⁴⁰ — להזהיר את בני ישראל, שיעשו פסחיהם בטהרה (רש"י).

ובפרשת חודש⁴¹ — "אמר ר' חמא בר חנינא: בדין הוא שתקדום פרשת החודש לפרשת פרה, שבאחד בניסן הוקם המשכן ובשני נשרפה הפרה. ולמה "פרה" קודמת? שהיא טהרתן של כל ישראל"⁴². כשהוקם הבית השני תיקנו אנשי כנסת הגדולה להזכיר לעם את המצות התלויות במקדש: לשקול שקלים לבית המקדש, שיטהדרו בני ישראל לפני הרגל וכן קביעת המועדים. ואת הפרשיות האלו קראו בחודש אדר, שבו חנכו את הבית⁴³, ובניסן התחילה השנה החדשה. ואת

25 ירושלמי מגילה ד, א. 26 משנה מגילה א, א. 27 גמ' בבא בתרא כב.
 28 משנה כתובות א, א ותוספתא תענית ב, ה. 29 גמ' בבא קמא פב. ורש"י.
 30 דברים כה, יז—יט. 31 מגילה ג, ט. 32 ישעיה נב, ג.
 33 נחמיה ח, יח. 34 דאה משנה יומא ז, א. 35 משנה מגילה ג, ד.
 36 שמות ל, יא—טז. 37 שקלים א, א. 38 דברים כה, יז—יט.
 39 ברכות יג, ד"ה "בלשון" ומגילה יז: ד"ה "כל". 40 במדבר יט, א—כב.
 41 שמות יב, א—כ. 42 ירושלמי מגילה ג, ו. 43 עזרא ו, טו.

פרשת זכור קראו בשבת שלפני פורים, שכן כתוב⁴⁴): „והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור“.

ג) „עזרא תיקן להם לישראל, שיהו קורין קללות שבתורת כהנים⁴⁵ (קודם עצרת ובמשנה תורה⁴⁶) קודם ראש השנה“⁴⁷.

מכאן, אנו יודעים שאנשי כנסת הגדולה תיקנו, שיקראו בתורה לפי מחזור שנתים בחגים, בארבע שבתות של ארבע פרשיות, בשבת לפני עצרת ובשבת לפני ראש השנה.

אבל אין אנו יודעים על קריאתם בשבתות אחרות. שכן היונים גזרו על קריאת התורה, כדי „להשכיחם תורתך“, ונפסקה הקריאה בבתי הכנסיות (ראה ספר החשמונאים א'). וכמו בימי עזרא: „כשנשתכחה תורה מישראל, עלה עזרא מבבל ויסדה“. כן גם עכשיו: „חזרה ונשתכחה, עלה הלל הבבלי ויסדה“⁴⁸.

קריאת התורה בזמן התנאים היתה לפי סדר, שכן במשנה⁴⁹): „בשבת ההמישית — אחרי ארבע פרשיות — חזרין לכסדרן“. „בב' ובה' ובשבת במנחה קורין כסדרן“⁵⁰. „אין מדלגין בתורה“⁵¹, כלומר: לא דילגו בקריאתם אלא קראו בתורה לפי הסדר, „כדי שישמעו בני ישראל את התורה על הסדר“⁵², את הסדר הזה „הפסיקו“ לכל קריאה מיוחדת, כמו ארבע פרשיות או בראש־חודש, חנוכה ופורים — אם הם חלים בשבת — או בתעניות ובמעמדות — כשחלים ביום ב' או ה' —⁵³).

במשנה כתוב: „בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים“. למה נזכר בסוף יום הכפורים במיוחד, הרי על קריאת יום הכפורים מדובר במשנה ה' ? לפי הראש⁵⁴ מדובר על מנחה של יום הכפורים, שקורין בו פרשת עריות⁵⁵. אבל לפי הר"ן נזכר יום הכפורים רק „אגב גררא דתענית“ (ראה משנה תענית⁵⁶): „בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים“, ורבנו חננאל לא הזכיר יום הכפורים כלל אלא כותב רק: „לכל מפסיקין לתעניות ולמעמדות“⁵⁷.

כן נקבע מספר הקרואים ומספר הפסוקים, שכל אחד קורא: „קורין בשני ובחמישי ובשבת במנחה שלושה אנשים“⁵⁸. „ובראשי חדשים ובחולו של מועד ארבעה, ביום טוב חמשה, ביום הכיפורים ששה ובשבת שבעה“⁵⁹. „וכל הקורא לא יפחות משלושה פסוקים“⁶⁰. „ואין פותחין מעשרה פסוקים בבית הכנסת“⁶¹.

לפי רבי מאיר קראו בסדר זה: „מקום שמפסיקין בשבת, שם קורין במנחה. במנחה שם קורין בשני. בשני קורין בחמישי. בחמישי שם קורין לשבת הבאה“.

44) אסתר ט, כח.	45) ויקרא כו.	46) דברים כח.
47) ברייתא מגילה לא:	48) גמ' סוכה כ.	49) מגילה ג, ד.
50) שם ג, ו.	51) שם ד, ד.	52) ירושלמי מגילה ד, ה.
53) משנה מגילה ג, ד.	54) מגילה פרק ד' סי' י.	55) ראה תוספות מגילה כט, ד"ה
„לכל“.	56) ה, א.	57) מגילה ל:
58) משנה מגילה ד, א.	59) שם ד, ב.	60) שם ד, ד.
61) ברייתא מגילה כא: וירושלמי מגילה ד, ב.		

ולפי רבי יהודה — שהלכה כמותו — „מקום, שמפסיקין בשבת שחרית, שם קורין במנחה ובשני ובחמישי ולשבת הבאה“⁽⁶²⁾, וכן במשנה⁽⁶³⁾: „קורין כסדרן ואין עולים להם מן החשבון“ — כשיגיע יום שבת, יחזרו מה שקראו בשבת במנחה ובשני ובחמישי (רש“י).

מזה שבכל שבת קראו כ”א פסוקים — שלושה פסוקים לכל אחד משבעת הקרואים — ואי אפשר היה לגמור את כל התורה במשך שנה, הגיעו החוקרים⁽⁶⁴⁾ למסקנה, שבתחילה גמרו את התורה במשך שלוש שנים ורק בתקופה יותר מאוחרת — ובבבל — קבעו את המחזור השנתי.

אולם לאמיתו של דבר אין זו הוכחה, שכן המשנה⁽⁶⁵⁾ מדייקת ואומרת: „בשבת קורין שבעה, אין פוחתין מהן אבל מוסיפין עליהן“, כלומר: לא הוגבל מספר הקרואים ומותר להוסיף עליהן כהנה וכהנה. וכן גם לגבי מספר הפסוקים אומרת המשנה⁽⁶⁶⁾: „הקורא בתורה, לא יפחות מג’ פסוקים“. גם מספר הפסוקים לכל אחד מהקרואים אינו מוגבל בשלושה, אלא אסור להפחית משלושה. יתר על כן: במשנה⁽⁶⁷⁾ מצינו, שהיו מחויבים להוסיף ולקרוא עד לסיומה של פרשת הקללות, שכן „אין מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כולן“. ובמשנה⁽⁶⁸⁾ מובאים פרקים שבתורה, שלא תורגמו (מעשה ראובן, מעשה עגל). ומה שכתוב במשנה⁽⁶⁹⁾: „הקורא לא יפחות מג’ פסוקים ולא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד“ אינו שייך לפרקים שלא תורגמו. ועוד: „אין מדלגין בתורה“⁽⁷⁰⁾, המלים אין משמעותן, שבכלל לא דילגו, שכן בברייתא⁽⁷¹⁾: „מדלגין בתורה בענין אחד“. ובמשנה עצמה⁽⁷²⁾: „ועד כמה הוא מדלג? עד כדי שלא יפסוק התורגמן“. „מ”ט? מפני שאין גולין ספר התורה ברבים“⁽⁷²⁾, כך דילג הכהן הגדול בקריאתו ביום הכיפורים מויקרא פרק ט”ז עד פרק כ”ג⁽⁷³⁾ — שכל זה ענין אחד של יום הכיפורים. וגם המלך ביום „הקהל“ לא קרא משנה תורה כולה אלא דילג על כמה פרקים⁽⁷⁴⁾.

לכן אין לדבר על כ”א פסוקים בלבד ואין להסיק מזה כלל על המחזור של קריאת התורה.

בימי התנאים, כשקיבלו את תרגום אונקלוס ולא היה בידי המתרגם להאריך בתרגומו לפי רצונו וטעמו (ראה מדור „תרגום“), הגיעו לידי קריאה מסודרת, שבת שבת ופרשתה. לפי מספר השבתות בשנה מעוברת נחלקה התורה לנד”פ פרשיות.

62 ברייתא מגילה לא: 63 משנה מגילה ג, ו. 64 ר”י המבורגר: „בית המקרא והתלמוד חלק ב, עמוד 1264 ור”י אלבוגן: J. G. עמוד 160.
65 משנה מגילה ד, ב. 66 שם ד, ד. 67 שם ג, ו.
68 שם ד, י. 69 שם ד, ו. 70 שם ד, ד.
71 מגילה כד. 72 ירושלמי מגילה ד, ה. 73 משנה יומא ז, א.
74 משנה סוטה ז, ח.

וכמה ראשי פרשיות נזכרו בגמרא: „אתה תצוה“⁷⁵, „כי תשא“⁷⁶, „ויקהל“⁷⁶, „קדושים“⁷⁷, „וזאת הברכה“⁷⁸, והגמרא מוסיפה, שקורין „וזאת הברכה“ ביום האחרון של החג. מכאן שסיימו את התורה כל שנה ושנה.

מזמור של שלוש שנים — אבל בארץ ישראל, בזמן האמוראים, התפשט מנהג אחר. הם לא קראו את כל „הפרשה“ עם תרגומה בכל שבת אלא חלקה לשלושה „סדרים“ ולכל שבת קראו רק סדר אחד וסיימו את התורה אחרי שלוש שנים: „בני מערבא מסקי לדאורייתא בתלת שנין“⁷⁹, לפי יעב"ץ עשו כך, משום „לעולם ישליש אדם שנותיו, שליש במקרא וכו“⁸⁰.

במדרש — שהוא „אגדת אי“⁸¹ — מובא מנהג זה של ארץ ישראל. כך נזכר בריש מדרש מגילת אסתר: „מאה חמישים וחמשה סדרים“, כלומר: השלמת התורה בשלוש שנים. „ורבי חנינא בר אבא — שחי בערך 350 אה"ס — הלך למקום אחד, אשכח הדין פסוקא ראש סדרא⁸²: „והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו“⁸³. מנהג ארץ ישראל מובא גם במס' סופרים⁸⁴: „מאה ושבעים וחמשה סדרים“.

ב„חלוף מנהגים“⁸⁵ נזכר ההבדל בין מנהג ארץ ישראל לבבל בדברים אלה: „קודין בפרשה שליח הצבור והעם, ובני ארץ ישראל קורין העם פרשה וש"ץ סדרים“. פירוש הדבר, שגם בארץ ישראל — בהשפעת בני בבל — נהגו, שכל אחד ואחד קרא מדי שבת את „הפרשה“ וגמרו את התורה בשנה כמו בני בבל. ובבית הכנסת — מפני טורח הצבור — קרא הש"ץ את „הסדר“ וסיים את התורה בשלוש שנים. וכן אמר רבי אמי⁸⁶: „לעולם ישליש אדם פרשיותיו עם הצבור, שנים מקרא ואחד תרגום“⁸⁷. בספר העתים⁸⁸ מובא, שבזמן הגאונים נהגו העם לקרוא לאחר תפלת שחרית שנים מקרא ואחד תרגום בבית הכנסת. וגם בתקופת הגאונים המשיכו בני ארץ ישראל לקרוא בבית הכנסת רק „סדר“ בלבד. הירושלמיים בפוסטט (מצרים) קראו בכל שבת „סדר“ מתוך ספר תורה ואחר כך קראו „פרשה“ מתוך החומשים. זוהי פשרה בין מנהג בבל לארץ ישראל.

הרמב"ם⁸⁹ כותב: „המנהג הפשוט בכל ישראל, שמשלימין את התורה בשנה אחת. ויש מי שמשלים את התורה בשלוש שנים ואינו פשוט“. פירוש הדבר, שעוד בימי הרמב"ם היו מקומות, שהחזיקו במנהג ארץ ישראל לגמור את התורה בשלוש שנים. ובאמת מספר הנוסע ר' בנימין מטולידה, „שבמצרים נמצאים שני

75) גמ' מגילה כט : 76) שם ל.

77) גמ' מגילה לא. 78) שם כט : 79) שם כט :

80) גמ' קידושין ל. ועבודה זרה. 81) דש"י לבראשית מז, ב. 82) ויקרא ב, י.

83) ויקרא רבה ג. 84) טז, י.

85) גמ' ברכות ז. 86) גמ' ברכות ח.

87) אוצר הגאונים מס' ברכות ס"ו לו. 88) עמוד 253 ואוצר חלוף מנהגים עמוד 96 הערה יא. 89) הלכות תפלה יג, א.

בתי כנסיות, אחד לאנשי ארץ ישראל: „כניסיה אל שאמיין“ ואחד לאנשי בבל: „כניסיה אל עיראקין“. ואינם נוהגים מנהג אחד בפרשיות ובסדרים של התורה, כי אנשי בבל נוהגים לקרות בכל שבוע „פרשה“, כמו שעושים בכל ספרד, ובכל שנה מסיימים את התורה. ואנשי ארץ ישראל אינם נוהגים כך, אבל עושים מכל פרשה שלושה סדרים ומסיימים את התורה לסוף שלוש שנים.

לפיכך נזכר ב„חלוף מנהגים“⁹⁰, שרק בבבל חגגו בכל שנה „שמחת תורה“. „אמר רבי יוחנן⁹¹: עשרה שקראו בתורה הגדול שבהם גולל ספר תורה ונוטל שכר כנגד כולם“. ורבינו חננאל מוסיף: „הגולל ספר תורה, כלומר המשלים“. ורב עמרם מפרש, שקורין עשרה ביום השמיני — שמיני עצרת — שקורין „זאת הברכה“ והגומר נוטל שכר כנגד הכל. והגאונים האחרונים מוסיפים: „אפילו יקראו עשרה או יותר, האחרון מקבל שכר כנגד כולם. וביום הזה, הואיל ובו מסיימן את התורה, רגילין היו לעשות כמה קלוסין והדורין לספר תורה ונתכנה יום שמחת תורה“⁹². ובתשובה „ש“ת⁹³ נמצא, „שהגאון מודיענו, שביום זה רגילין אצלנו, שמרקדין אפילו כמה זקנים, בשעה שאומרים קלוסין לתורה“.

ובארץ ישראל, שגמרו את התורה אחרי שלוש שנים, עשו ביום זה סעודה: „שעושין סעודה לגמרה של התורה“⁹⁴.

סדר הקריאה, שבת שבת ופרשתה, הביאה בעקבותיה תקנות שונות: בשבתות המיוחדות לא הפסיקו עוד את קריאת הפרשה השוטפת אלא קראו תחילה את פרשת השבוע ואחריה את הקריאה המיוחדת בספר־תורה אחר. כן אמר רבי יצחק נפחא⁹⁵: „ראש־חודש טבת שחל להיות בשבת, מביאין שלוש תורות וקורין בהן, אחת בענינו של יום ואחת בשל ראש־חודש ואחת בחנוכה“.

ונמתוך כך אין האמוראים עוד מפרשים את דין המשנה: „לכל מפסיקין“, שמפסיקין בפרשת השבוע אלא „הפסטה“ (כך דברי רבי ירמיה בגמרא⁹⁶), כלומר, בשבת, שמוסיפים קריאה מיוחדת, כגון בראש־חודש „מפסיקין את הפסטה“ של שבת זו וקורין הפסטה ראש־חודש — ובוה „לא זזה המשנה ממקומה“⁹⁷.

תחילה נהגו „שקורין ששה בעניינא דיומא וחד קרי בראש־חודש“⁹⁸, ותיקנו, שהמפטיר אינו עולה למנין שבעת הקרואים והוא שמיני⁹⁹. והמפטיר קורא את הקריאה המיוחדת, שכן הוסיפו בחגים לקריאת פרשת המועדים עוד קריאה בסדר הקרבנות. כך מביא המרדכי¹⁰⁰ מן הירושלמי: „אמר רבי יצחק נפחא: שבת

90 סי' מח. 91 גמ' מגילה לב. 92 רי"ץ גיאות, הלכות לולב.

93 סי' שיד. 94 רפ"א קהלת דבה, ילקוט ושיר השירים רבה בתחלתו.

ראה האשכול ורי"ץ גיאות, הלכות לולב. 95 גמ' מגילה כט:

96 שם ל: 97 גמ' יבמות ל. ועוד. 98 גמ' מגילה כט:

99 שם כג. ומס' סופרים יז, ג. 100 מגילה פרק ג.

שחל להיות בחול המועד בין בפסח בין בסוכות קורין: "ראה אתה אומר אלי" (101) ומפטייר קורא במוספיך. (בוה מתישבת שאלת הראש 102). וכן אמר רב אסי (103), "בזמן שאין בית המקדש קיים וקורין בסדר קרבנות, מעלה אני עליהם וכו'". (ראה מדור "משמרות ומעמדות").

יום טוב שני של גליות בבל גרם, שהקריאה למועדים, שנזכרה במשנה ובתוספתא (104) השתנתה: אמר אבוי (105): "האידינא נהוג עלמא למיקרי: "משך תורא קדש בכספא פסל במדברא שלח בוכרא". (כלומר: ביום א' של פסח: "משכו וקחו לכם". ביום ב': "שור או כשב". ביום ג': "קדש לך". ביום ד': "אם כסף תלוה". ביום ה': "פסל לך". ביום ו': "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו". ביום ז': "ויהי בשלח". ביום ח': "כל הבכור").

בברייתא (106) מובאה גם קריאת התורה במנחה של יום הכפורים ב"עריית", שלא נזכרה במשנה. (ראה במדור "חגיגת טו באב ויום הכפורים"). — על הקריאה בתשעה באב נאמרו בברייתא דעות שונות: "ואם לא תשמעו לך" (108), "עד אנה ינאצוני העם" (109), "עד חתי לעדה הרעה הזאת" (109), ואמר אבוי: "האידינא נהוג עלמא למיקרי: "כך תוליד בני" (110). (ראה מדור "תעניות").

וכל אחד משבעת הקראים קרא בעצמו. כך קרא הכהן הגדול קריאתו ביום הכפורים בעצמו (111). וגם המלך אגריפס קרא בעצמו בתורה ביום "הקהל" (112). "אין מפסיקין בקלות אלא אחד קורא את כולו" (113), "ומתחיל בפסוק שלפניהן ומסיים בפוסק שלאחריהן" (114). "אמר רבי לוי: אמר הקב"ה: אינו דין שיהיו בני ישראל מתקליין ואני מתברך" (115). לכן "יהא פותח בדבר טוב וחותרם בדבר טוב" (116). וגם בנביאים הראשונים מצינו "שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים" (117).

[נביאים בזמן הבית הראשון נקראו "נביאים ראשונים" ונביאים בזמן הבית השני (חגי, זכריה ומלאכי) נקראו "נביאים אחרונים" (118), ראה במדור "תקנות הנביאים הראשונים".]

"אמר רב זירא אמר רב חסדא: אין הקורא רשאי לקרות בתורה עד שיכלה אמן מפי הצבור ואין הקורא רשאי להתחיל בפסוק אחר, עד שיכלה פסוק מהמתרגם" (119). "רבי יהודה אמר: פותח ורואה ומברך וקורא" (120). "לקורא אסור

101) שמות לג, יב.	102) מגילה פרק ד' ס"י י.	103) גמי תענית כו :
104) מגילה פרק ג.	105) גמי מגילה לא.	106) שם.
107) שם לא :	108) ויקרא כו, יד.	109) במדבר יד, יא.
110) דברים ה, כה.	111) משנה יומא ז, א וסוטה ז, ז.	
112) משנה סוטה ז, ח.	113) משנה מגילה ג, ו.	114) גמי מגילה לא : ותוספות
ד"ה "אין".	115) מס' סופרים יב, ב.	116) ירושלמי מגילה ג, נ.
117) תוספתא ברכות ג, כא.	118) גמי סוטה מח :	119) שם לט :

לתת עיננו חוץ מן התורה, שלא ניתנה תורה אלא בכתב, דכתיב (121): «וכתבתי על הלוחות» (122). «ודברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה» (123), (רק דברים ששגורים בפי הכל — כמו קריאת שמע — מותר לקרוא על פה, שכן במשנה (124): «קורין על פה, כקורין את שמע»). «וכיון שנפתח ספר תורה, אסור לספר אפילו בדבר הלכה» (125). «רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: אין קורין בחומשין בבית הכנסת משום כבוד הצבור» (126). היו נוהגים לקרוא «בנעימה», שכן «אמר רבי יוחנן: כל הקורא בלא נעימה, עליו הכתוב (127) אומר: «וגם אני נתתי לכם חוקים לא טובים» (128).

ואם היה צורך, עזר חזן בית הכנסת לקרוא. והגמרא (129) מפרשת את המשנה «החזן רואה לאור הנר»: לסדר ראשי פרשיותיו — ומריצן בפיו, שמתוך שראש הפרשה שגורה בפיו, הוא נזכר בכולה למחר ומסייע את שבעה הקורין בנקודה ובטעמיה בלחש (רש"י). ובמקרה שבין הקרואים היו עמי הארץ, היה החזן קורא בפני כולם, כדי שלא לבייש את אלה, שאינם בקיאים. הקרואים ברכי ושמעו את קריאת החזן, שכן אמר רבי ירמיה: «שומע כקורא» (130). וכך נזכר במס' סופרים (131): «חזן שהוא קורא בתורה בשבת».

אבל בכלל הקפידו לקרוא לתורה מי שיודע לקרוא בעצמו וכל אחד היה מכין את פרשתו. (וכך נוהגים גם היום התימנים). ובתוספתא (132) נאמר: «בית הכנסת, שאין להם מי שיקרא אלא אחד, עומד וקורא ויושב. עומד וקורא ויושב — לשם היכר, שבזמנם היה הראשון מברך לפניה והאחרון לאחריה — אפילו שבע פעמים» — לפי מספר הקרואים. וגם «ילדים היו מתקנין פרשיותיהם בלילי שבת» (133). ואין אדם רשאי לומר דברי תורה לפני הצבור עד שיפשוט אותן שתיים שלוש פעמים בינו לבין עצמו. ומעשה ברבי עקיבא, שקראו החזן ברבים לקרות בספר תורה ולא רצה לעלות. אמר לתלמידיו, שלא סידרתי אותה פרשה שתיים שלוש פעמים» (134). «אמר רב יהודה אמר רב: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, מקצרים לו ימיו ושנותיו, כדכתיב (135): «כי הוא חייך ואורך ימיו» (136). «ובבתי כנסיות, שבהם רק אחד — שמבין לקרוא עברית — כמו בבתי כנסיות של לועזות, קרא אחד את כל הפרשה כולה» (137).

120) ברייתא מגילה לב.	121) שמות לד, א.	122) פסיקתא ה, א.
123) גמי גיטין ס:	124) תענית ד, ג.	125) גמי סוטה לט.
126) גמי גיטין ס.	127) יחזקאל כ, כה.	128) גמי מגילה לב.
129) גמי שבת יב:	130) ירושלמי מגילה ד, א, ראה משנה ביכורים ג, ז.	
131) יא, ד.	132) מגילה ג, ו.	133) תוספתא שבת א, ו.
134) מדרש תנחומא «יתרו» טו. 135) דברים ל, כ.	136) גמי ברכות נה.	
137) תוספתא מגילה ג, ו.		